

УДК 316.647.8:323.11
Драган Годоровић
Филозофски факултет
Ниш

ЕТНИЧКИ СТЕРЕОТИПИ И СОЦИЈАЛНА ДИСТАНЦА КАО ИНДИКАТОРИ ДРУШТВЕНИХ ПРЕДРАСУДА (Појмовно одређење и преглед емпиријских истраживања)*

Резиме

Одређујући их као облике и индикаторе друштвених предрасуда, аутор у свом раду сумира досадашње напоре на појмовном одређивању етничких стереотипа и социјалне дистанце и сажето представља налазе једног броја иностраних и домаћих емпиријских истраживања.

Кључне речи: етнички стереотипи, социјална дистанца, друштвене предрасуде.

Појмовно одређење етничких стереотипа и социјалне дистанце

Иако се о њима може говорити као о непровереним судовима, у социјалној психологији предрасудама се називају *специфичне врсте ставова*, које се од осталих ставова разликују по томе “што су мање засноване на чињеницама или су потпуно незасноване, што су отпорне на промене (опиру се чињеничкој или логичкој аргументацији) и што укључују релативно јак емоционални однос” (Kuzmanović 1992:119).

Гордон Олпорт дефинише предрасуду као “одбојни или непријатељски став према некој особи која припада одређеној групи, управо због тога што она припада баш тој групи; на основу групне припадности закључује се да појединац има негативне карактеристике које су иначе приписане датој групи” (Allport 1958:8, цит. пр. Mihailović 1998:412). Постоје пасивне (недостаје им активна компонента става) и активне предрасуде (претпостављају различите степене практичног деловања). У складу са тим, за Олпорта (1954, нав. пр. Rot 1975) етничке стереотипије су први степен испољавања предрасуда према другим народима (склоност да се о другима лоше говори и да се стереотипно оцењују); други степен се манифестује путем избегавања контакта, односно

* Рад је настао проширивањем делова поглавља “Теоријски оквир истраживања” и “Методолошки оквир истраживања” из магистарског рада “Утицај етничко-религијских чинилаца на социјалну дистанцу према Ромима”, који је јануара месеца 2006. године одбрањен на смеру *Социологија религије* на Филозофском факултету у Нишу.

Текст урађен у оквиру рада на пројекту *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који изводи Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

испољавањем *социјалне дистанце*; трећи се огледа у дискриминацији (ограничавање разних права); четврти у физичким нападима и пети у геноциду другог народа. У социологији и социјалној психологији од нарочитог су значаја проучавања етничких и расних предрасуда.

Руди Супек сматра да је друштвена предрасуда “облик друштвене анти(сим)патије који се читује у погрешној и несавитљивој генерализацији и пристраном вредновању припадника других друштвених група, а која почива на динамици групног укључивања и искључивања са тенденцијом ка регресији у примитивне облике агресивности у случају пораста међугрупних напетости. Ова тенденција ка регресији је правило код етничких предрасуда.” Аутор наглашава да се разлика између обичних друштвених предрасуда и етничких стереотипија састоји “управо у лако изазивању регресије у погледу групног агресивног понашања, односно групне идентификације у циљу мобилизације према неком вањском непријатељу” (Supsek 1973:80–01).

Никола Рот дефинише предрасуде (у социјалној психологији) “као логички неоснован, упорно одржаван и изразитим емоцијама праћен однос према различитим објектима” (Rot 1975:367). Расне и етничке предрасуде дефинише као негативне ставове према туђим расама и етничким групама у целини, као и према појединим припадницима ових раса и група: “Под етничким стереотипијама ми подразумевамо део когнитивне компоненте односа према појединим народима, и то такав део когнитивног односа који карактерише релативно упрошћено и ригидно схватање о карактеристикама припадника појединих народа. Оцене о особинама појединих народа упрошћене су и неадекватне јер су исход тенденције ка симплификацији а ради лакшег сналажења” (Rot 1975:378). По њему, негативни однос огледа се у потцењивању особина, непризнавању способности, осуђивању понашања, у несклоности и мржњи, као и у спремности за преузимање или подржавање непријатељских мера против група или појединих припадника.

У социјално-психолошкој литератури инсистира се на когнитивној компоненти стереотипа: “Слика о другима – скуп уверења о типичним особинама и начину понашања друге групе – подлога је на основу које људи развијају афективни однос према припадницима друге групе и понашају се према њима на одређен начин” (Popadić i Viro 2002:33). У истраживањима највећа пажња се поклања расним и етничким стереотипима, јер су веома раширени и од значаја за друштвени живот и односе међу људима.

Појам (етничких) стереотипа у науку је увео Волтер Липман (W. Lippman) још 1922. године. Он је у стереотипима видео врсту представа или ставова који омогућавају лакше сналажење и оријентацију појединаца у сложеном свету. Насупрот Липману и његовим следбеницима у психолошкој књижевности изграђено је и друго становиште, према којем стереотипи представљају “рационализацију постојећих предрасуда” у вези са етничким групама. То становиште заступали су Гордон Олпорт и Ханс Јирген Ајзенк, а

код нас Никола Рот, Ђорђе Ђурић, Бора Кузмановић, Драгомир Пантић и други аутори (Mihailović 1998:413).

Етнички стереотипи потичу од убеђења у опште карактеристике које чине једну групу људи различитом од друге. У ранијим истраживањима о стереотипима, истраживачи су тврдили да су те глобалне процене етничких група одражавале начин мишљења који је у великој мери био погрешан, нелогичан, нетачан и, штавише, мотивисан негативним ставовима према тим групама (Allport 1954; Lipman 1922). Затим су теоретичари модификовали такав приступ, дошавши до закључка да је уопштавање о различитим етничким групама налик уопштавању о другим категоријама објеката (Hamilton 1979). Оба типа уопштавања садрже нормалне когнитивне грешке и не настају искључиво из мотивационих разлога. Иако су уопштавања о различитим групама људи подложна стварању предрасуда у когнитивној обради, неки стереотипи могу тачно да укажу на став да извесне групе имају различите друштвене улоге, пре свега, у погледу друштвеног статуса и професије.

Бора Кузмановић (1992:120) под стереотипијама подразумева “шематску и круту представу о особинама личности и обрасцима понашања припадника неке групе (у овом случају етничке), која се круто преноси и примењује као унапред створена слика о готово сваком појединцу из те групе.”

У раду *Changes in Ethnic Stereotypes of Serbs*, Драгомир Пантић (1996:562) резимира схватања појма стереотипа на основу мњења низа аутора. “У социјалној психологији под стереотипом се обично подразумева ригидна, углавном нетачна, па и предрасудама обојена перцепција других особа и социјалних група. Стереотипи су претежно резултат деформисане перцепције и некомплетне генерализације, понекад и сасвим некоректног закључивања које је условљено предубеђењима, интересима, емоцијама, али такође и тенденцијом психичког економисања која се манифестује симплификацијом разноврсне и богате стварности и њеним редуковањем на неколико категорија. [...] Стереотипи ипак нису увек сасвим нетачни, јер припадници група који су предмет опажања и процењивања могу да поседују нека заједничка обележја или барем сличне особине у смислу модалних типова.”

“Стереотипи, као крајње поједностављене представе о себи (аутостереотипије) и другима (хетеростереотипије) добијају простор и постају посебно раширене у време великих политичких, идеолошких, верских и свих других сучељавања и сукоба, претварајући се у опасно пропагандно оружје са дуго-трајним дејством, чији је отровни утицај тешко неутралисати”, сматра Милан Ристовић (1996:23). Етнички стереотипи, са идеализованом сликом о властитој групи и негативним предзнаком о припадницима других етничких група, стандардна су последица *етничког нарцизма*, са својим екстремним видовима испољавања – *параноја етничке групе* и *етничка делузија* (Mihailović 1998).

Једна од најпродуктивнијих метода анализирања *етничких стереотипа* јесте употреба “спискова са карактерним особинама”, која омогућује истраживачу

да упореди *стереотипе о самом себи* једне етничке или националне групе са стереотипима те групе о другим људима. Овај поступак разоткрива латентне и имплицитне ставове према “страним” етничким групама, чак и оне које измичу испитаниковој пажњи. Гудков (L. D. Gudkov) (1996) сматра да етничке представе нису статични скупови независних атрибута и својстава, већ намерне и динамичне конструкције, структуре међуодноса и самодефинисања етничких група. Чињеница да испитаници једним категоријама описују припаднике своје етничке групе, а другим категоријама “оне друге” омогућава конструкцију *коэффицијента етничке пожељности* особина којима се описује сопствени и онај други народ.

Како је већ споменуто, етничке стереотипије не морају увек бити производ предрасуда, већ се о њима може говорити и као о неоправданим генерализацијама, тј. продуктима површног или недовољног познавања појединих народа (Роми су добар пример тога). Стога се предрасуде испитују и на друге начине, на пример, путем социјалне дистанце.

Појам *социјалне дистанце* или *друштвене удаљености* у социологију је увео амерички социолог Р. Е. Парк (Park) и дефинисао га као: “Степен и мера разумевања и интимности који обележавају пресоцијалне и социјалне односе уопште” (*Sociološki leksikon* 1982:116–17). У виду психолошке блискости или удаљености од припадника неких група, претежно се односи на тзв. конативну (понашајну) компоненту става и операционално одређује као спремност да се прихвати или одбију карактеристични социјални односи. Важно је приликом коришћења појма друштвене удаљености прецизирати према коме или према чему се манифестује дистанца (појединац, група, идеја) и у ком се обиму и форми испољава. Највећи број истраживања друштвене удаљености извршен је у области расних и етничких односа, због чега се посебно место у друштвеним наукама поклања *етничкој удаљености*. Као инструмент за мерење социјалне дистанце најчешће се употребљава оригинална или модификована Богардусова скала друштвене удаљености. У њој су наведени социјални односи различитог степена блискости и од испитаника се тражи да означи оне односе које би прихватио са члановима одређене етничке групе.

Амерички социолог Емори С. Богардус (E. S. Bogardus) први је конструисао технику чији је специфичан циљ мерење и поређење ставова према расним и етничким групама, али се она, уз одређене модификације, може применити за испитивање социјалне дистанце према било којој групи особа. Применом Богардусове скале на националним скупинама на индиректан начин меримо предрасуде испитаника, па се на основи добијених резултата може закључивати о степену међунационалне толеранције једне националне скупине према другој, односно спремности различитих националних група да развијају дух сарадње у мултиконфесионалним срединама.

Под *социјалном дистанцом* Богардус је подразумевао степен разумевања и психолошке блискости (односно удаљености) у односу на различите појединце или групе. Његова *скала друштвеног одстојања (скала социјалне дистанце)* састоји се од извесног броја тврдњи које су одабране на *априори* основи да изазову одговоре који ће бити индикатори за степен прихватања ма које националне групе од стране субјекта. Тврдње су распоређене на континууму који полази од највећег ступња блискости који је особа спремна прихватити с просечном особом одређене групе, дакле, прихватање да се ступи у брак, до непријатељског става (да се просечни припадник одређене групе протера из земље). Наведено је седам карактеристичних односа: 1. блиско сродство путем брака, 2. чланство у истом клубу као израз присног пријатељства, 3. становање у истој улици, 4. запослење у истој фирми, 5. држављанство у истој држави, 6. посета земљи и 7. искључење из земље. Испитаници треба да одговоре са “да” или “не” и тиме искажу да ли су склони да прихвате сваки од ових односа са припадником неке групе. Логика скале је да степен блискости који је особа спремна остварити с просечним чланом одређене групе, исказан проценом на скали, одговара њеном одабиру и понашању у стварном животу. Резултат на скали изражен је бројем чија вредност указује на прихватљив степен блискости.¹¹⁹

Употреба Богардусове скале у мерењу дистанце има и својих недостатности, за које још увек нису пронађена до краја задовољавајућа алтернативна решења, односно није пронађен одговарајући инструмент *мерења вредносних ставова*. Како упозоравају Лазар и Коковић (2005:252), оне су садржане у чињеници да се “нумеричке вредности понуђених одговора о спремности на одређене карактеристичне видове друштвених контаката [...] у најбољем случају могу третирати само ординално, али не и интервално; овај недостатак се једним делом решава применом редне метричке скале, која је по својим карактеристикама 'између ординалне и интервалне скале' /Siegel, Shepherd, 1959:336/, као и повећањем квантитативне валидности скалирања методом једнообразног оцењивања спремности на више важнијих друштвених односа, тако да се мера дистанце изводи из вишеструких група квантификованих номиналних података”.¹²⁰

У раду усвајамо следећа операционална одређења друштвених предрасуда, етничких стереотипа и социјалне дистанце.

¹¹⁹ Опширније о Богардусовој скали у: Крећ, D., Краћфилд, R. S. i I. L. Balaki (1972); Gud, V. i P. Het (1966) и Супек, R. (1968).

¹²⁰ Скалирањем прикупљени, основни резултати су квантификовани ставови тј. бројчани подаци на основу којих се одређује дистанца између испитиваних друштвених/националних/етничких група, али *на скали која је у основи самог истраживачког инструмента*. Стога квантификовани резултати не могу бити замењени фреквенцијама изјашњавања испитаника за поједине ставове, нити се резултати могу тумачити само на основу њих, већ се само фреквенцијама употпуњавају. Различити аутори, међутим, различито су се односили према овом проблему у досадашњим истраживањима.

1. *Друштвене предрасуде* су специфичне врсте ставова, најчешће праћене негативним емотивним набојем о особеним карактеристикама појединаца, формиране на основу чињенично неутемељених, вредносно пристрасних и тешко променљивих генерализација о друштвеним групама којима они припадају.

2. *Етнички стереотипи* су широко распрострањене, неодговарајуће, упрошћене и круте представе о себи (аутостереотипи), односно општим обрасцима понашања конкретних народа (хетеростереотипи), настале из потребе за свођењем друштвене стварности или због рационализације постојећих предрасуда о етничким групама и подразумевају когнитивну компоненту става.

3. *Социјална дистанца* обухвата конативну компоненту става и означава спремност да се прихвате или одбију карактеристични социјални односи са припадницима појединих народа.

Преглед иностраних емпиријских истраживања етничких стереотипа и социјалне дистанце

Историја научног истраживања етничких стереотипа сеже 100 година уназад. Један од првих радова који је садржао њихов опис објавио је амерички историчар и социолог В. Дибоа (W. DuBois) 1899. године. Његова књига *Philadelphia Negro* (Филаделфијски црнац) наводи елементе друштвених ставова према црнцима и белцима међу члановима обе етничке групе.

Сам концепт “етничких стереотипа” разрада је општијег концепта “друштвеног стереотипа” кога је први употребио В. Липман 1922. године да би описао своја виђења разних етничких група. Истраживања Е. С. Богардуса (1928) и Д. Каца (D. Katz) и К. Брејлија (K. W. Braly) (1933), која су се, између осталог, тицала проблема антисемитизма, могу се сматрати пионирским подухватом на пољу изучавања етничких односа.

Прве краће радове у овој области објавили су средином тридесетих година двадесетог века О. Клинеберг (O. Klineberg) и Г. Долард (G. Dollard). Долард је такође био један од аутора “фрустрационо-агресивне хипотезе”, која се често користила зарад објашњавања настанка етничких стереотипа и предрасуда. По овој теорији, фрустрација (дефинисана као стање које произилази из неспособности да се задовољи одређена потреба) може проузроковати изванредно велики број негативних емоција, а неретко и агресију. Услед тога што је веома често немогуће агресивно реаговати на непосредни извор фрустрације (због разлика у друштвеном статусу, на пример), долази до тзв. пројекције, тј. реализације агресивног потенцијала подстакнуте фрустрацијом према погоднијем и безазленијем објекту. Тај објект често бива добро идентификована, рањива и мањинска етничка група. Недодирљиви у Индији, Јевреји у Европи и, повремено, у Северној Америци, Баракумини у Јапану, Курди у Турској, Ирану и Ираку, као и друге етничке групе, често постају жртвени јарци фрустриране већине. Новија истраживања, нпр. Петренко и сарадници (Petrenko et al.) (2002), указују да било која етничка група (и, изнад

свега, једна етничка мањина) има изгледа да постане жртвеним јарцем у датим историјским и друштвеним околностима.

Међу социолошким штивом, најпознатија је књига Г. Мирдала (G. Myrdal) *An American Dilemma* (Америчка дилема) (1944), која је скренула пажњу на суштински парадокс америчког друштва: развој демократије паралелно са постојањем очигледно недемократске институције расне сегрегације. Највећи утицај на разумевање етничких стереотипа извршиле су две данас класичне студије објављене раних педесетих година двадесетог века. Прва, *The Authoritarian Personality* (Ауторитарна личност) (Adorno et al. 1950) садржи исцрпан опис хипотезе која се бави настанком етничких стереотипа. Друга, *The Nature of Prejudice* (Природа предрасуде) (Allport 1954), с правом се може сматрати енциклопедијом психолошких и социолошких знања о природи етничких односа. Теодор Адорно је указао на чињеницу да се појединци у оквиру исте етничке групе поприлично разликују у погледу њихове склоности ка етничким стереотипима. Он је описао тип личности који је више рад да асимилује и шири етничке стереотипе и предрасуде. Овај тип је означен као “ауторитарна личност”.

Ауторитарна личност поседује следеће типичне карактеристике: круто резонување, конформизам у прихватању вредности, нетолерантност према било каквим манифестацијама слабости и емпатије, позитиван став према кажњавању, сумњичавост која се често граничи са паранојом и снисходљивост према ауторитетима. Адорнова публикација на тему психодијагностичке методе мерења ауторитативности – тзв. *Ф скала* – изазвала је шири међународни одјек. На *Ф скалу* гледало се као на “тест фашизма”, јер фашистичка друштва често одгајају ауторитарне личности.

Т. Петигру (Т. Pettigrew) (1975) тврдио је да се стварање друштвених стереотипа уопште, и нарочито стварање етничких стереотипа, базирају на конформизму у смислу безусловног подређивања утврђеним нормама. Г. Вотсон (G. Watson) указао је на чињеницу да је у кратком временском размаку нарастао антисемитизам међу новим имигрантима који су се насељавали у областима за које су манифестације антисемитизма биле прилично очекиване. Другим речима, имигранти који нису гајили антисемитско осећање пре доласка у САД, усвојили су то осећање као последицу друштвене интеракције у њиховој новој средини и под њеним утицајем.

Једна од првих квантитативних метода која је извршила велики утицај на методологију и теорију етничких стереотипа била је *метода мерења друштвене дистанце*, коју је развио и објавио Е. С. Богардус 1928. године. Према Богардусу, *друштвена удаљеност* или *друштвена близина* представљају степен до кога је појединац укључен у животне активности других појединаца. Степен односа према некој особи може се мерити на основу следеће скале: 1. Размотрио/ла бих могућност да се оженим том особом; 2. Размотрио/ла бих могућност да заснујем искрено пријатељство са том особом; 3. Немам ништа

против да та особа буде мој комшија; 4. Можемо да радимо заједно; 5. Не бих се успротивио/ла да се тој особи да држављанство; 6. Та особа може да посети моју земљу као туриста и 7. Дотичној особи не бих дозволио/ла чак ни улазак у своју земљу. Упркос чињеници да се ова метода може користити за мерење само најопштијих и релативно недиференцираних облика стереотипа, Богардусова скала била је и још увек јесте камен темељац стотина студија на пољу истраживања етничитета.

Д. Кац и К. Брејли 1933. спровели су истраживање етничких стереотипа користећи методу приписивања карактерних црта, коју су сами развили. Студентима Принстон универзитета дати су спискови који садрже 84 различите карактерне црте и особине личности. Од студената се тражило да путем тих спискова процене један број етничких група. Резултати показују да је већина студената црнцима приписала карактеристике попут сујеверја, лењости, безбрижности, индиферентности и музичке надарености. Јевреји су окарактерисани као лукави, похлепни, вредни, злобни, паметни, одлучни и подмукли. Италијани су описани као уметнички настројени, импулсивни, музички надарени, изузетно побожни и изразито маштовити.

Интересујући се за динамику трансформације стереотипа, Г. М. Гилберт (G. M. Gilbert) касније је поновио истраживање путем Кацове и Брејлијеве методе. У погледу религиозности, на пример, етнички стереотип према Италијанима се интензивирао (21% испитаника је запазио ову особину као типичну за Италијане 1932. године, док се 1950. године 33% определило за исто). Што се тиче осталих особина, стереотипи су значајно “спласнули”. Друштвена и политичка превирања утичу на динамику промене у друштвеним и етничким стереотипима, што, за узврат, одражава природу односа међу нацијама и земљама. Упркос извесним ограничењима, показало се да се метода приписивања и процењивања карактерних особина и особина личности може користити у истраживањима етничких стереотипа.

Без обзира на значај и утицај поменутих и многих других студија, интересовање за проучавање етничких односа почело је осетно да расте тек шездесетих година двадесетог века. Према Рајановој анализи (S. Ryan 1990), број истраживања објављених између 1962. и 1972. године приближно је исти броју истраживања објављених између 1899. и 1962. године. Догађаји у Сједињеним Државама и “стари” и “нови” етнички конфликти у разним регионима света довели су до интензивнијих и све обимнијих истраживања.

Раних шездесетих година прошлог века било је између 800 до 900 политички идентификованих етничких група у свету. Данас је њихов број порастао на 3000 етничитета који живе у 180 различитих земаља. До средине деведесетих, отприлике 600 етничких група је изразило жељу да створи аутономни

ентитет ове или оне врсте.¹²¹ Сви ови фактори изискују интензивнија истраживања разних аспеката етничких односа.

Преглед домаћих емпиријских истраживања етничких стереотипа и социјалне дистанце

Резултати истраживања Рота и Хавелке (1973) – у којем је испитиван степен етничке дистанце 790 средњошколаца из Београда и Крагујевца према Словенцима, Хрватима, Македонцима, Немцима, Бугарима, Русима, Американцима, Енглецима, Аустријанцима и црнцима – показали су да нема ниједног народа са којим се не прихватају најмање три односа заједништва. Просек прихватања југословенских народа је 5,61, а осталих 4,68, што се може оценити врло високо постигнутим скором, јер је максимални резултат 7. Најмањи је био степен прихватања Бугара и Немаца.

Истраживање Пантића из 1966. (1967) рађено на простору читаве СФРЈ на узорку 2.600 испитаника старијих од 18 година, укључивало је и мерење дистанце према осам националних група: Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци, Муслимани, Албанци, Мађари. Рачунајући укупан проценат дистанце (без дистанце према сопственом народу), дошло се до следећих бројки: испитаника без дистанце има 71% у Војводини, 70,3% у Хрватској, 63,9% у Босни и Херцеговини, 59,6% у Црној Гори, 56,2% у ужој Србији, 51,7% на Косову, 42,2% у Словенији, 41,7% у Македонији. Испитаника са јаком дистанцом има најмање у Војводини 4,4%, па у БиХ 6%, Македонији 8,5%, Хрватској 11,1%, ужој Србији 11,4%, Црној Гори 12,9%, на Косову 17,2% и Словенији 39,9%.

Истраживање Ђурића (1980), обављено у Војводини на узорку ученика српске и мађарске националности осмог разреда основне школе, показује да српски испитаници највећи број социјалних односа прихватају са Црногорцима, подједнак број односа прихватају са Хрватима, Русинима и Словацима и Мађарима, а најмање са Румунима. Мађарски испитаници прихватају највише односа са Србима, па Хрватима, Словацима, Црногорцима, а најмање са Русинима и Румунима.

У пролеће 1989. године изведено је истраживање *Јавно мњење омладине Југославије о актуелним друштвено-политичким питањима*, на узорку од 5.000 младих између 15 до 17 година на територији СФРЈ. Од различитих односа у којима се може испољити етничка дистанца, првоизабран је за пропитивање онај који се тиче хипотетичке могућности склапања брака. Љиљана

¹²¹ Анализирајући у својој информативној студији *Лексикон етничких мањина у Европи* проблеме 40 етничких мањина и народа без држава у Европи, Клеменс (L. Klemens) (1998:15) наглашава да “мањинама и народима без држава припада свеукупно приближно 100 милијуна Еуропљана и Еуропљанки у 45 земаља, а подаци о броју мањинских народа крећу се између 130 и 200.”

Баћевић указује да 53% испитаника није испољило дистанцу (уз допуну да тај постотак укључује и “неодлучне”), а да је од 47% анкетираних који су исказали манифестну дистанцу, у 22% случајева то било слабије, а у 25% јаче дистанцирање. “Од контролисаних социодемографских обележја већина је изазивала значајне варијације у погледу етничког дистанцирања, али је само за републичку односно покрајинску и националну припадност утврђено да су у статистички значајној мери средње јачине повезане са укупним етничким дистанцирањем у погледу могућег брака” (1990:155). Етничко дистанцирање у погледу пријатељских односа није изрекло 62% испитаника. Показало се да су разлике између припадника појединих националности значајне, али да је степен повезаности између обележја и одговора слаб. Религијска и национална идентификација повезане су са “размишљањем”, па и узимањем у обзир националности евентуалних пријатеља, али не са условљавањем пријатељства истом националном припадношћу.

Истраживање сарадника Института за филозофију и друштвену теорију из Београда спроведено је на терену Војводине и Србије (без Косова) у октобру 1993. године, на репрезентативном узорку од 1555 лица. Истраживачи су регистровали да се “бирајући између националне, религијске, класно-слојне, професионалне и генерацијске припадности, већина у популацији определила за нацију као субјективно најважнију социјалну категорију” (Golubović 1995:173). Важност нације истиче приближно половина испитаника (49,7%). Иако избор нације као доминантне врсте групне идентификације не подразумева нужно и постојање националне мржње и других облика екстремних односа према осталим етничким групама, аутори су упозорили да постојећа велика диспропорција у односу на раширеност других облика групне идентификације може указивати на одређене предиспозиције популације за националну нетолеранцију. Избор нације као основе групне идентификације учесталији је међу мушкарцима (59,3%) него међу женама (39,9%), посебно је карактеристичан за појединце са завршеном основном школом (60,6%), а, затим, међу испитаницима из категорије средње стручне спреме и у категорији високог образовања (44,4%). Најмлађи испитаници (до 25 година старости) знатно се ређе опредељују за нацију у поређењу са осталим узрасним категоријама међу којима национална идентификација има натполовичну већину. Националну припадност најчешће бирају КВ и ВКВ радници (59,7%), сељаци (57,7%) и пензионери (56,5%), док је код студената двоструко мање заступљена од просека (26,7%). Идентификација са нацијом повезана је и са етничком дистанцом: испољено је веће поверење у сопствену, а неповерење у друге нације и народе. На скали процене важности коју национална припадност има за појединца у “данашње време” добијена је следећа укупна дистрибуција одговора: трећина испитаника изјављује да им је ова врста припадности “веома важна”, још једна трећина је одређује као “много важну”, за једну

петину она је осредње важна, приближно десетини “мало важна”, а тек је 5% узорка оцењује као “нимало важну”.

Генерална спремност за “приближавање”, односно дистанцирање у односу на друге националне групе испитивана је на основу једног релативно удаљеног социјалног односа – *држављанства у држави*. Од свих етничких група наведених у листи најчешће се одбацују Албанци, као што је већ потврђено у многим досадашњим истраживањима. Дистанца према Албанцима углавном је повезана са образовањем и занимањем (без основне школе /75,2%/, са завршеном осмогодишњом школом /71,7%/, сељаци /73,2%/, домаћице /71,4%/, радници /64,8%/ односно /67,1%/ и пензионери /64,4%/). Следеће две етничке групе које се најчешће одбацују јесу Муслимани (52,8%) и Хрвати (51,9%). Све три националне групе, очигледно, “чине блок националних непријатеља” са којима су Срби били у отвореном или латентном сукобу (стр. 197).” Одбацивање Јевреја (13,7%) и Рома (14,6%) као потенцијалних непријатеља је очигледно. Друга батерија питања проверавала је степен поверења или неповерења према припадницима појединих нација или националности, као најопштија мера ксенофобије. У српској популацији најизраженије је неповерење према Албанцима: 77,8% испитаника изражава апсолутно неповерење у односу на ову етничку групу. Веома је раширено неповерење и према Муслиманима (73,1%), следе Хрвати (69,1%) и Немци (68,3%).

Из обимног истраживања *Промене у структури југословенског друштва*, обављеном на територији СР Југославије (без Косова) крајем 1993. године, Б. Кузмановић (1994) анализирао је исказану етничку дистанцу према Црногорцима, Муслиманима, Албанцима, Мађарима, Хрватима, Словенцима, Македонцима и Ромима. Као и годинама раније, показало се да највећа суздржаност влада према Албанцима (тек сваки други испитаник би живео са припадником ове националности заједно у истој земљи), а да су од осталих нација најбоље прихваћени Роми и Македонци. Са Ромима је блиске сродничке односе желело свега 29% испитаника, али би се са њима дружило 60%, радило на послу и становало у суседству 70% и живело у земљи 81% испитаника. Укрштена су различита обележја испитаника из узорка са дистанцом и добијени следећи сумарни подаци: пол, узраст, образовање, радно место и место боравка, материјални статус и ауторитарност у статистички значајној су, али не високој корелацији са дистанцом према различитим нацијама. Анализирајући емпиријске налазе агенције “Аргумент” из Београда¹²² о

¹²² Истраживање је обављено августа 1997. на узорку од 1007 испитаника са територије уже Србије, града Београда, Војводине и Црне Горе (Срби и Црногорци чинили су 4/5 узорка). Испитаницима је понуђена могућност избора само једног одговора између осам опција: једне негативне (“Не желим никакав контакт”) – на основу које се у овој интерпретацији одређивала нумеричка вредност етничке дистанце – и седам позитивних: 1) “Да буде стално настањен у СРЈ” (прихватање најмањег интензитета), 2) “Да бира и буде биран”, 3) “Да ми буде сусед”, 4) “Да ми буде сарадник на послу”, 5) “Да ми буде претпостављени на послу”, 6) “Да ми буде близак пријатељ” и 7) “Да склопимо брак”.

етничкој дистанци, ксенофобији и етнонационалистичкој манипулацији, Ласло Секелј је веома распрострањену етничку дистанцу сматрао емпиријском манифестацијом доминантне политичке матрице у Србији и СРЈ. Регистрована је висока етничка дистанца у односу на Албанце (61,2% Срба и 65,9% Црногораца), Муслимане (51,2% Срба и 58,2% Црногораца) и Хрвате (49,3% Срба и 48,3% Црногораца). Интересантан је податак да је, упркос могућности избора само једног одговора, највећи број испитаника одговорио да Рома жели за блиског пријатеља (29%), а свега 7,8% да не жели да са њима има било какве контакте. Од обележја у односу на која је посматрана етничка удаљеност (политичко опредељење, регион, занимање, ксенофобија) издвајамо податке за занимање: “Гледано према занимању, етничка дистанца према Хрватима најслабија је код студената и ученика 25,9%, а највиша код руководиоца и пољопривредника 61,9%. У случају Албанаца, најмања је код стручњака, а у случају Мађара код руководиоца. Изненађује јачина етничке дистанце студената и ученика према Муслиманима (45,7% – највиша код незапослених 56,45%)“ (Sekelj 2000: 14).

Миклош Биро (2002) је, из емпиријског истраживања спроведеног након петооктобарских политичких промена у Србији¹²³, презентовао дистрибуцију негативних скорова већинског српског становништва на четворостепеној скали етничке дистанце: 1) *као суграђани*, Албанци нису прихваћени од стране 34% анкетираних, Муслимани од стране 23%, Хрвати од стране 19%, Мађари од стране 12% и Роми од стране 9%; 2) *као комшије*, Албанце не би примило 46% анкетираних Срба и Српкиња, Муслимане 28%, Хрвате 22%, Мађаре 15% и Роме 20%; 3) *као надређене на послу*, Албанце не види 55% Срба, Муслимане 41%, Хрвате 36%, Мађаре 33% и Роме 38%; и, коначно, 4) *за зета или снају*, Албанце не би 76% грађана српске националности, Муслимане 64%, Хрвате 51%, Мађаре 44% и Роме 66%.

Попадић и Биро (2002), у свом истраживању рађеном 1997. године на узорку од 400 испитаника српске националности из Србије, испитују стереотипије према припадницима десет народа путем листе од петнаест биполарних атрибута. Између осталих, Срби себе описују као гостољубиве, поносне, осећајне, храбре, воле друге народе; Муслимане као примитивне, неискрене, не воле друге народе, прљаве и некултурне; Хрвате као неискрене, не воле друге народе, хладне, себичне, свадљиве и непоштене. Аутори закључују да постоји изразито црно-бело виђење: своје групе као идеализоване, а туђих као изразито негативних.

Лела Милошевић (2004) анализирала је социјалну дистанцу и стереотипе већинског, српског народа у југоисточној Србији према припадницима других народа, националних мањина и етничких група: Црногорцима, Хрватима, Македонцима, Србима, Бошњацима (Муслиманима), Грцима, Ромима Бугарима,

¹²³ Истраживање је спроведено 2001. године у форми стандардизованог интервјуа на случајном узорку од 1.334 грађана Србије, без Косова.

Албанцима, Мађарима, Власима, Румунима и Турцима.¹²⁴ Показало се да да највећу дистанцу Срби показују према Албанцима, Бошњацима (Муслиманима) и Ромима, затим према Хрватима и Турцима, а најмања према Македонцима, Грцима и Црногорцима.

Дистанца је највећа када се ради о склапању брака, као највишем степену блискости. Тако на пример, са Албанцем не би ступило у брак 85,1% Срба, 83,5% не би са Ромом, 78,2% са Турчином, а 73,1% не би ступило у брак са Бошњаком.

Иако је код другог нивоа скале ('Имао бих за пријатеља') одбијање процентуално знатно мање заступљено него приликом оцењивања могућности ступања у брак, тај проценат је и даље висок. Скоро половина испитаника српске националности не жели Албанца за пријатеља, 37,6% не жели Бошњака, а 35,7% не жели Хрвата за пријатеља. Роми су у овом случају прихваћенији од Хрвата и Турака. Као и код првог нивоа на скали, најприхваћенији су Грци, Македонци и Црногорци, с тим што су у првом случају Црногорци били на првом месту, а затим Грци и Македонци.

Када је реч о суседским односима, 44,7% Срба не би желело да им Албанци буду суседи, 33,9% не би да то буду Роми, а 33,3% испитаника не би желело да то буду Бошњаци (Муслимани). У односу на други ниво Богардусове скале постоји разлика у погледу Рома. Испитаници српске националности би за пријатеље прихватили Роме пре него Албанце, Бошњаке (Муслимане), Хрвате и Турке, али када је реч о суседима радије бирају Турке, Хрвате и Бошњаке (Муслимане), а након тога Роме. Ипак, разлика у процентима није велика.

Најбољи сарадници на послу према мишљењу већинског народа били би Грци, Македонци и Црногорци. Као и у претходним случајевима они су најприхваћенији, с тим што понегде постоји разлика у редоследу. Да им Албанац буде колега на послу не би желело 36,9% Срба, а колегу Бошњака не жели 30,2% Срба. Потпуно је исти проценат одбијања Рома и Хрвата као сарадника на послу, а нешто мањи проценат се односи на Турке.

Упоредивањем добијених резултата утврдило се да људи теже прихватају представника друге нације или етничке групе као руководиоца на послу него као пријатеља. Да им Албанац буде претпостављени не би се сложило 68,4% Срба, да то буде Ром не би се сложило 62,4%, Турчин 56,1%, Бошњак 52,7%, а да то буде Хрват не би се сложило 51,8%.

Резултати истраживања показују да у истом граду са Албанцем не би живело 35,8% Срба, а да Бошњаке (Муслимане) за суграђане не жели 31,5%

¹²⁴ Рад је заснован на подацима добијеним емпиријским истраживањем *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*, спроведеног 2003. године на територији југоисточне Србије од стране Института за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу. У узорку од 600 испитаника, 258 испитаника било је српске националности.

Срба. У нешто мањем броју су Хрвати и Турци непожељни као суграђани, а након њих Роми. Црногорци, Македонци и Грци су и даље најприхваћенији.

Живот у истој држави са Албанцем не жели 38,2% Срба, а са Бошњаком (Муслиманом) и Хрватом око 29%. Међутим, ако посматрамо резултате који показују прихватање појединих односа, можемо да видимо да испитаници српске националности ипак желе Албанце за пријатеље, живели би у суседству са њима, радили би у истој фирми и живели у истом граду и држави (око 50%). Тај број је нешто већи за Бошњаке, затим за Роме, Турке и Хрвате.

Ауторка је анализирао и то какве се особине приписују појединим народима, националним мањинама и етничким групама. Резултати истраживања показали су да су стереотипне представе већинског народа засићене негативним атрибутима. Стереотипи према Ромима и Албанцима су најнегативнији. Према мишљењу испитаника српске националности Роми нису чисти (77,8%), нису културни (73%), нецивилизовани су (69,3%), нису храбри (63,9%), непоштени су (59,7%), нису вредни (59,2%) и нису искрени (55,4%), а Албанци су нецивилизовани (65,4%), нису мирољубиви (64%), не воле друге народе (62%), нису културни (59,2%) и нису чисти (52,6%). Насупрот овако великом броју негативних особина Албанцима се приписују особине да су вредни (51,2%), поносни (50,4%) и гостољубиви (44%), а Ромима да су осећајни (43,5%), мирољубиви (43,5%) и гостољубиви (42,5%).

Што се тиче Бошњака, Срби сматрају да они нису мирољубиви (46,1%), да нису цивилизовани (39,8%), али да су поносни 45,2% и да су гостољубиви 41,4%. Слика о Хрватима изградјена је од позитивних особина да су чисти 61,1%, културни 53,2%, али и негативних, да нису мирољубиви 57,3% и да не воле друге народе 52,7%. Турцима се приписују особине да нису мирољубиви 36,3% и да нису чисти 35,6%, али да су вредни 47,5%, храбри 46,7% и поносни 46,6%. Бугари се описују као некултурни 44,8%, непоштени 42,3% и да нису мирољубиви 40,4%. Од позитивних особина приписује им се да су поносни 40,9%.

Када је реч о Румунима и Власима проценат заступљених одговора, како у погледу позитивних, тако и у погледу негативних особина, не прелази 30%. Румуни се описују као непоштени, некултурни, нецивилизовани, прљави и нељубазни, а Власи да нису храбри, нису чисти, да су непоштени, неискрени и некултурни. Од позитивних особина Румунима се приписује да су поносни, а Власима да су вредни.

Ауторка закључује да стереотипне представе већинског народа у спроведеном истраживању нису једностране, јер се другим народима, националним мањинама и етничким групама приписују како позитивне, тако и негативне особине; негативне, међутим, преовлађују. Приказани резултати потврђују да постоји директна веза између приписаних особина и прихваћених односа са припадницима других народа, националних мањина и етничких група.

Највише позитивних особина испитаници српске националности приписују управо онима према којима испољавају најмањи степен дистанце и обрнуто.

О социјалној и етничкој дистанци према Ромима у Србији писано је у више наврата и углавном су се резултати емпиријских пропитивања кретали око оцене да што је већа претпостављена социјална близина, то је већа социјална дистанца према овом народу. Но, неминовним се наметао и обрнут процес, тј. формирање извесних ставова припадника ромске националне мањине према припадницима других народа. Следе резултати двају истраживања.

Подаци из првог таквог истраживања¹²⁵ (Todorović, D., Milošević L. and D. V. Đorđević 2002) откривају нам да натполовична већина Рома не би никако ступила у брак са Албанцем, Турчином, Хрватом, Муслиманом, Бошњаком и Бугарином. Мање од половине Рома – али још увек високо процентуално негативно – не би за брачног друга Румуна (47,5%), Мађара (47,2%), Словенца (46,8%) и Македонца (41,2%). “Најпривилегованији” су Црногорци (37,9%) и Срби (21,4%). Више од половине Рома Албанца не жели ни за пријатеља (51,3%). У пријатељовање са Турчином и Хрватом не би се упустило више од трећине Рома, са Муслиманом и Бошњаком више од четвртине Рома, а са Бугарином, Мађаром, Румуном и Словенцем више од петине ромских испитаника. Најпожељнији за пријатеље (по 15%) су Црногорац и Србин. И даље је малтене натполовична (49,2%) већина Рома несклона припадницима албанске националне заједнице – не би их ни за комшије. Више од трећине (36,4%) не би у свом комшилуку Турчина, више од четвртине Хрвата, Муслимана и Бошњака, а више од петине Бугарина, Румуна, Мађара и Словенца. Много их се мање противи када су у питању Македонац (14%) и Црногорац (11,2%), док је дистанца према Србима у овом случају занемарљива (2,4%). Рад у истој фирми са Албанцем проблематичан је за 40,8% Рома. Око једне трећине не би делило радно место са Турчином, а више од четвртине са Хрватом и Муслиманом. Приметно се мањи негативни процентуални износи везују за Македонце и Црногорце, за Србе најмање. Да му Албанац буде шеф у послу не прихвата 54% Рома, 42,3% на таквом положају не би волело да види Турчина, а више од трећине испитаних Рома одбија сарадњу и са Хрватом, Муслиманом, Бугарином, Румуном и Бошњаком. Негативна дистанца не пада испод једне петине ни у случају Мађара, Словенца, Македонца и Црногорца, док према Србима малтене не постоји. Ни живот у истом граду са Албанцем није пожељан за велику већину Рома (44,6%). Око трећине испитаника то не би прихватило у случају Турчина, Муслимана и Хрвата, а и даље више од петине не жели за суграђане Бошњака, Бугарина, Мађара и Румуна. Ни

¹²⁵ Ради се о трогодишњем социоемпиријском истраживању класичне религије Рома, које је, под насловом *Religious Life of Orthodox and Muslim Romanies in Western-Southeast Serbia* (2000-2002), спроведено за *Research Support Scheme* (Праг, Чешка Република). Теренско интервјуисање, на узорку од 700 Рома и 300 нерома, обављено је у јулу и августу 2001. године на територији југоисточне и југозападне Србије.

најбенигнији облик социјалног живота не бележи смањење социјалне дистанце Рома према Албанцима: чак 44,6% испитаника не жели припаднике ове националне групе у заједничкој држави. Остали проценти корелирају са изјашњавањем о животу у истом граду.

Анализа одговора ромских испитаника на питања из Богардусове и Ликертове скале, који пројектују ромску “слику о другима”, прецизније о Србима, Бугарима и Албанцима у југоисточној Србији, обављена је и у већ помињаном истраживању Института за социологију Филозофског факултета у Нишу¹²⁶ (Тодоровић 2004).

О Србима, већинском народу који их најчешће окружује у југоисточној Србији, Роми имају изразито позитивно мишљење. Читавих 68,6% испитаних пристаје и на брачну заједницу са комшијом српске националности, као највишим степеном социјалне блискости. И остале вредности на скали, изузев прихватања Срба за надређене у предузећу (89,3%), приближавају се стопроцентном износу. Више од 4/5 Рома за Србе сматра да су вредни, храбри, паметни, културни, чисти, гостољубиви и поносни. Нешто мање (још увек преко 2/3) приписује им да су осећајни, љубазни, цивилизовани и да воле друге народе. Потпуно сагласје не важи око приписивања особина као што су “искрен”, “поштен”, “мирољубив” и “несебичан”, али ни оно не пада испод половине.

Са припадником бугарске националне мањине тек би сваки трећи Ром радо ступио у брак, а мање од две трећине Рома не би прихватило суграђанина бугарске националности за претпостављеног на послу. Остали облици заједничког живота такође су позитивног предзнака и крећу се углавном око 80%. Не приписују им Роми тако лако, као Србима, позитивне особине, закључујемо на основу високог степена неодлучности који се креће код свих солуција између 42,3% и 54,4%. Натполовична већина позитивних одговора забележена је код особина “вредни”, “паметни” и “поносни”, а највећа неодлучност код особина “несебични”, “цивилизовани” и “воле друге народе”. Од свих карактеристика које се могу приписати једном народу, Роми највише сумњају у бугарско поштење.

Највиши степен социјалне дистанце и стереотипа о другом народу Роми су изразили према Албанцима, по чему се не разликују у одговорима од Срба из неких досадашњих истраживања. Не би у брак са овом националном мањином 66% испитаника, тек би их половина имала за пријатеље, а 45,6% за шефа у фабрици. Процент оних који би радили са њима у фирми и живели у суседству, граду и држави креће се око 60%. Натполовична већина им

---

¹²⁶ Емпиријско истраживање *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану*, спроведено 2003. године на територији југоисточне Србије од стране Института за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу. У узорку од 600 испитаника, стратификованом према полу, узрасту и школској спреми, анкетирано је 109 припадника ромске националности.

признаје да су вредни, поштени и поносни, док остале вредности не прелазе 50% (интересантно је да су најниже вредности код особина “чисти”, “мирољубиви”, “несебични”, “цивилизовани” и “воле друге народе”).

Увидом у одговоре ромских испитаника на Богардусовој скали можемо да закључимо да најмању социјалну дистанцу Роми имају према Србима, да је она нешто израженија према припадницима бугарске националне мањине, те да је убедљиво највећа према Албанцима. Колико год да (не) изненађује отвореност према комшијама Србима и Бугарима, толико је евидентна уздржаност према албанском окружењу.

Док читавих 68,6% испитаника пристаје на брак са Србима, исто толико, уз 17,5% неодређених, на то не пристаје уколико би партнер био Албанац или Албанка. Ни дружење са Албанцима није пожељно за сваког другог Рома или Ромкињу. Остале вредности на Богардусовој скали крећу се око двотрећинске већине у корист позитивних одговора.

Према једном облику социјалног живота, пак, Роми исказују континурану задршку – “надређени на радном месту”. У случају Срба она пада испод 90%, једва шездесетак процената позитивних одговора преостаје када се оцењују Бугари, док негативни одговори надвладавају позитивне у случају прихватања Албанаца. Очигледно је да су овакви одговори последица традиционалног, “социјалистичког” поимања места радника у производном процесу у државним и друштвеним фирмама, које још увек није захватио транзициони вртлог. Након неумитног процеса приватизације власничке својине, када ће се променити радна култура запослених, доћи ће до формирања другачијег гледања на сопствену и улоге осталих актера у процесу производње.

О Србима, Бугарима и Албанцима међу Ромима влада апсолутно позитивна сагласност око свега две особине – да су “вредни” и “поносни”. Срби су најбоље оцењени: 15 понуђених карактеристика на Ликертовој скали приписује се овом народу увек са натполовичним позитивним предзнаком. О томе да су “осећајни”, “љубазни”, “воле друге народе” и “цивилизовани” нешто је мања сагласност у поређењу са првоспоменутих особинама, а највећа недоумица влада када су у питању искреност, поштење, мирољубивост и несебичност српског народа.

Са сигурношћу би Роми о Бугарима, поред већ наведених особина, придодали још и да су “храбри” и “паметни”. Након тога, одлучност бива замењена несигурношћу у приписивању конкретних особина бугарском народу, која се креће између 42,3% и 54,4%. Нарочито је изражена у процењивању да је бугарски народ “несебичан”, “цивилизован” и да “воли друге народе”. Бележимо и неслагање, које процентуално сустиже сагласност, око особине “поштен”.

Једна особина специфично се приписује албанском народу, који је задобио најмање поверења од стране Рома. Док у случају Срба премишљају да их оцене поштеним, а у случају Бугара отворено сумњају да их ова

особеност краси, ромски народ у значајном проценту каже за Албанце да су “поштени”. Око свих осталих особина позитивни одговори (“потпуно се слажем” и “слажем се”) не односе превагу над збиром неодлучних и негативних одговора. Рекли би Роми у нешто већем постотку и да је албански народ “храбар”, “паметан”, “осећајан”, “љубазан” и “гостољубив”, али, са друге стране, неслагање са оценом да су чисти, мирољубиви, несебични, цивилизовани и да воле друге народе. Ове се особине не приписују ни српском, ни бугарском народу.

На основу прегледа ромских одговора на Богардусовој и Ликертовој скали можемо да констатујемо забрињавајућу социјалну дистанцу према другим народима, али је тешко закључити да ли су њихови ставови резултат културно усађених опредељења или импресије настале личним контактом, као и да ли је она ствар мимикрије и избегавања децидираног изјашњавања Рома, како им не би била приписана улога “дежурног кривца” за бројне недаће које су задесиле ове просторе деценију и по уназад или је стварни израз нетолерантности ромског бића.

Генерално посматрано, толеранција је у првом реду однос појединца према другачијем од себе, али однос који се усваја васпитањем и образовањем, тј. процесом социјализације. На друштву је да, унутар сопствених могућности, изнађе одговарајућа средства за гајење толерантног одношења припадника различитих националних заједница и етничких група.

Литература

1. Allport, G. W. (1954) *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
2. Allport, G. and J. M. Ross (1967) “Personal Religious Orientation and Prejudice”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4): 432-442.
3. Baćević, Lj. (1990) “Nacionalna svest omladine” u *Deca krize: omladina Jugoslavije krajem osamdesetih* (Mihailović, S. et al., prir.). Beograd: IDN.
4. Biro, M. (2002) “Srpski etnocentrizam pre i posle 5. oktobra”. *Nova srpska politička misao (Posebno izdanje – Etnički stereotipi)*, 9(3): 57-62.
5. Bogardus, E. S. (1928) “Teaching and Social Distance”. *Journal of Educational Sociology*, 1(10): 595-598.
6. Golubović, Z. et al. (1995) *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: IFDT i „Filip Višnjić“.
7. Gorsuch, R. and D. Aleshire (1974) “Christian Faith and Ethnic Prejudice: A Review and Interpretation of Research”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 11: 53-65.
8. Gud, V. i P. Het (1966) *Metodi socijalnog istraživanja*. Beograd: „Vuk Karadžić“.
9. Gudkov, L. D. (1996) “Dynamics of Ethnic Stereotypes”. *Russian Social Science Review*, 37(3): 54-65.
10. Gudkov, L. D. (1998) “Ethnic Phobias in the Structure of National Identification”. *Russian Social Science Review*, 39(1): 89-103.

11. Đurić, Đ. (1980) *Psihološka struktura etničkih stavova omladine*. Novi Sad: OC "Jovan Vukanović".
12. Klemens, L. (1998) *Leksikon etničkih manjina u Europi*. Zagreb: Pan Liber.
13. Kreč, D., R. S. Kračfeld i I. L. Balaki (1972) *Pojedinac u društvu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
14. Kuzmanović, B. (1992) "Stereotipije o Romima i etnička distanca prema Romima". *Sociologija*, 34(1): 119-126.
15. Kuzmanović, B. (1994) "Socijalna distanca prema pojedinim nacijama (etnička distanca)" u *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-tih* (Lazić M., ur.). Beograd: "Filip Višnjić".
16. Лазар, Ж. и Д. Коковић (2005) "Етничка дистанца у Војводини (Резултати истраживања)". *Социолошки преглед*, 39(3): 251-264.
17. Михаиловић, С. (1996) "Представе о националним мањинама у јавном мњењу Србије" у *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (Мацура М. и Становчић В., ур.). Београд: САНУ.
18. Mihailović, S. 1998. "Etnički stereotipi i heterostereotipi na Kosovu". *Sociologija*, 40(3): 411-426.
19. Milošević, L. (2004) "Srbi o drugima (Društvena udaljenost Srba od pripadnika drugog naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa u jugoistočnoj Srbiji)" u *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu (Preliminarni rezultati empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji)* (Mitrović Lj. et al., prir.). Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven.
20. Milošević, L. i D. Todorović (2002) "Ethnic Autostereotypes and Heterostereotypes and Ethnic Distance at the Balkans" u *Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu* (Mitrović Lj. et al., prir.). Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu i Punta.
21. Pantić, D. (1967) *Etnička distanca u SFRJ*. Beograd: IDN.
22. Pantić, D. (1996) "Changes in Ethnic Stereotypes of Serbs". *Sociologija*, 38(4): 561-583.
23. Petrenko, V. F., A. R. Kravtsova, O. V. Mitina, and V. S. Osipova (2002) "Ethnic Stereotypes of Russian Citizens". *Journal of Russian and East European Psychology*, 40(6): 28-40.
24. Pettigrew, T. F. (1975) "Trends in Research on Racial Discrimination" in *Racial Discrimination in the United States* (Pettigrew, T. F., ed.). New York: Harper and Row.
25. Popadić, D. i M. Biro. (2002) "Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji". *Nova srpska politička misao (Posebno izdanje – Etnički stereotipi)*, 9(3): 33-56.
26. Rot, N. (1975) *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
27. Rot, N. i N. Havelka (1973) *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju.
28. Ryan, S. (1990) *Ethnic Conflict and International Relations*. Aldersho, UK: Dartmouth.
29. Sekelj, L. (2000) "Etnička distanca, ksenofobija i etnonacionalistička manipulacija". *Sociologija*, 42(1): 1-24.
30. (1982) *Sociološki leksikon*. Niš: Savremena administracija.
31. Supek, R. (1968) *Ispitivanje javnog mnijenja*. Zagreb: Naprijed.

32. Supek, R. (1973) *Društvene predrasude*. Beograd: Radnička štampa.
33. Todorović, D. 2004. "Romas About Other: Social Distance of the Romas from Southeast Serbia from Serbs, Bulgarians and Albanians" u *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu (Preliminarni rezultati empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji)* (Mitrović, Lj. et al., prir.). Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven.
34. Todorović, D., L. Milošević, and D. B. Đorđević. 2002. "Social Distance of Romas of Southeastern and Southwestern Serbia Towards Members of Other Nations and National Minorities" u *Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu* (Mitrović, Lj. et al., prir.). Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Punta.

Dragan Todorović

Ethnic Stereotypes and Social Distance as Indicators of Social Prejudice
(Notional definition and a survey of empirical research)

Summary

Defining them as forms and indicators of social prejudice, the author in his paper summarizes previous efforts to derive a notional definition of ethnic stereotypes and social distance, and presents findings of a number of foreign and home empirical research in a nutshell.

Key Words: Ethnic Stereotypes, Social Distance, Social Prejudice